

НАУМОВА О. С.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільного, трудового
та господарського права
(Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара)

ШЕСТИРІКОВ В. В.,

аспірант кафедри цивільного, трудового
та господарського права
(Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара)

УДК 347.61:342.7:355.02(477)(091)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.65>

ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ: ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК, ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ТА СУДОВА ПРАКТИКА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена комплексному дослідженню еволюції захисту прав дитини як правового інституту в історико-філософському, нормативному та прикладному вимірах. Автори здійснюють огляд витоків формування уявлень про права дитини, починаючи з ідей європейських просвітителів (Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Я. Корчак, І. Кант, Г. Арендт, Ю. Габермас), та аналізують міжнародні правові акти, що стали основою сучасної концепції захисту прав дитини, зокрема Женевську декларацію 1924 р., Декларацію ООН про права дитини 1959 р., Конвенцію ООН про права дитини 1989 р. та Європейську конвенцію про здійснення прав дітей 1996 р.

Особливу увагу приділено ролі органу опіки та піклування в механізмі реалізації прав дитини у національній правовій системі України. На основі аналізу норм Сімейного кодексу України, законодавчих актів, Порядку № 866 та практики його застосування, розкрито процесуальні повноваження органів опіки та їх взаємодію з судом при вирішенні сімейних спорів. Розглянуто проблеми, пов'язані з наданням висновків органами опіки в умовах воєнного стану, евакуації, тимчасової окупації та перебування дітей за кордоном.

Проаналізовано актуальну судову практику Верховного Суду щодо визначення місця проживання дитини, участі одного з батьків у вихованні, права дитини на висловлення думки та дотримання принципу найкращих інтересів дитини. Обґрунтовано, що незважаючи на обмеження, пов'язані з війною, суд зобов'язаний забезпечити справедливий розгляд справи та не може відмовити в захисті прав дитини через бездіяльність інших державних органів.

Автори обґрунтовують необхідність оновлення нормативної бази щодо функціонування органів опіки та піклування в надзвичайних обставинах, зокрема доповнення Порядку № 866 положеннями про можливість дистанційного обстеження, онлайн-співбесід, міжнародної співпраці із відповідними службами інших країн. У статті запропоновано напрями адаптації процедур захисту прав дітей до умов воєнного часу з метою забезпечення ефективного доступу до правосуддя, правового захисту та реалізації конвенційних зобов'язань України.

Ключові слова: права дитини, опіка та піклування, судова практика, Сімейний кодекс України, воєнний стан, Конвенція ООН про права дитини, найкращі інтереси дитини, адміністративно-правовий механізм, дистанційні процедури, законодавче оновлення.

Naumova O. S., Shestirikov V. V. Protection of children's rights: historical development, institutional mechanism, and judicial practice under martial law

The article presents a comprehensive study of the evolution of child rights protection as a legal institution from historical, philosophical, normative, and practical perspectives. The authors examine the origins of legal and philosophical approaches to child rights, beginning with the Enlightenment thinkers (John Locke, Jean-Jacques Rousseau, Janusz Korczak, Immanuel Kant, Hannah Arendt, Jürgen Habermas), and trace the development of international legal standards, including the 1924 Geneva Declaration on the Rights of the Child, the 1959 UN Declaration, the 1989 UN Convention on the Rights of the Child, and the 1996 European Convention on the Exercise of Children's Rights. Special attention is paid to the role of guardianship authorities (care and custody bodies) in the mechanism for implementing child rights in Ukraine's legal system. Based on the analysis of the Family Code of Ukraine, relevant legislation, and Government Resolution No. 866, the authors explore the procedural powers of guardianship authorities and their interaction with courts in resolving family disputes. The article highlights issues related to the provision of expert reports by guardianship bodies during martial law, displacement, occupation, and situations where children reside abroad. The study also provides an overview of current judicial practice of the Supreme Court of Ukraine in matters such as determining the child's residence, parental involvement in upbringing, the child's right to express views, and upholding the principle of the best interests of the child. It is emphasized that despite wartime restrictions, the judiciary remains obliged to ensure access to justice and may not refuse to protect the rights of a child due to inaction or incapacity of administrative bodies. The authors argue for the urgent modernization of the regulatory framework governing guardianship authorities, particularly in wartime or emergency settings. This includes the need to amend Procedure No. 866 to enable remote communication, virtual interviews with children and parents, and international cooperation with foreign child protection agencies. The article proposes directions for adapting child protection procedures to martial law conditions, with the aim of securing access to justice, legal remedies, and compliance with Ukraine's international obligations.

Key words: child rights, guardianship authority, judicial practice, Family Code of Ukraine, martial law, UN Convention on the Rights of the Child, best interests of the child, administrative mechanism, remote procedures, legal reform.

Вступ. Захист прав дитини є фундаментальним обов'язком демократичної правової держави, що має забезпечувати належні умови для розвитку, безпеки та добробуту кожної дитини незалежно від обставин. У мирний час система охорони прав дитини функціонує в межах національного та міжнародного правового поля, спираючись на усталені правові моделі, процедурні механізми й практику. Втім, з початком збройної агресії проти України ці механізми були поставлені перед безпрецедентними викликами: масштабне переміщення дітей, втрата законних представників, депортація, розірвання родинних зв'язків, знищення документів, обмежений доступ до правосуддя тощо. Чинне законодавство і правозастосовна практика виявилися неготовими до такого масштабного й системного порушення прав дітей у воєнний час. Так, аспект встановлення статусу дитини, яка залишилася без батьківського піклування, визначення опіки в умовах втрати зв'язку, або надання соціального захисту

дітям, депортованим на окуповані території – не мають чіткої нормативної регламентації або реалізуються за надзвичайними процедурними сценаріями.

Особливої актуальності набуває дослідження історичного розвитку інституту прав дитини, адже аналіз генези правового статусу дитини, еволюції ідеї «найкращих інтересів дитини», формування механізмів опіки та піклування дозволяє глибше усвідомити, як трансформувалася роль дитини в системі права. Історико-правовий аналіз є необхідним для розуміння витоків сучасної доктрини дитинства в праві, зіставлення національних традицій правозахисту з міжнародними стандартами та для переосмислення фундаментальних принципів у кризовий період. Зокрема, аналіз досвіду захисту дітей у періоди попередніх воєн, гуманітарних катастроф чи масових переселень дозволяє виробити ефективні сучасні рішення.

Водночас на рівні інституційного механізму виявлено численні розриви між компетенціями органів опіки, судів, служб у справах дітей, правоохоронних і прикордонних органів, що ускладнює системний підхід до реалізації прав дітей. Судова практика також є фрагментарною та часто залежить від ситуаційного підходу, особливо у справах, де фігурують внутрішньо переміщені діти, діти-сироти воєнного часу чи діти без супроводу.

Таким чином, сучасний стан правового захисту дітей в Україні в умовах воєнного стану вимагає комплексного теоретико-прикладного дослідження з урахуванням історичних, інституційних та правозастосовних аспектів. Особливої уваги потребує вироблення нових правових підходів, здатних ефективно реагувати на виклики, що виникають у період збройного конфлікту, із забезпеченням безперервності правового статусу дитини та реального доступу до захисту.

Постановка завдання. Метою наукових пошуків є дослідження історичного розвитку та сучасного стану системи захисту прав дитини, з особливим акцентом на ролі державних інституцій, зокрема органів опіки та піклування, у контексті судової практики та законодавчих змін, обумовлених воєнним станом. Автори прагнуть виявити основні проблеми у реалізації інституційного механізму захисту прав дитини та запропонувати шляхи удосконалення нормативно-правового регулювання і процедурної діяльності органів влади задля забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах кризових ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання захисту прав дитини є одним із фундаментальних напрямів правових досліджень як в Україні, так і на міжнародному рівні. У межах вітчизняного правознавства тема розглядалася у трьох основних вимірах: історико-правовому, інституційному та правозастосовному. Разом з тим, у контексті воєнного стану, що триває з 2022 року, з'явилися нові виклики, які ще не отримали належного системного осмислення, зокрема в галузях цивільного та сімейного права.

Історико-правові аспекти становлення правового статусу дитини знайшли відображення у працях О.Ф. Скакун, В.М. Репецького, Ю.С. Шемшученка. Ці дослідження демонструють еволюцію уявлень про дитину як суб'єкта права – від об'єкта опіки до повноправного учасника правових відносин. У міжнародному вимірі фундаментальне значення має Конвенція ООН про права дитини 1989 року, яка стала базовим документом для формування доктрини «найкращих інтересів дитини». Імплементация її положень в українське законодавство проаналізована в роботах Л.М. Кавун, Н.В. Кушнір, Н.О. Бочкової.

Інституційний механізм захисту прав дитини розглядався насамперед у межах адміністративного та соціального права, зокрема через діяльність органів опіки, служб у справах дітей, поліції, закладів освіти та охорони здоров'я. Ці питання досліджували О.І. Остапенко, І.Ю. Сурілова, Т.Є. Кальман. Проте ефективність взаємодії таких структур в умовах надзвичайних обставин, включно з воєнним станом, досліджена фрагментарно. Аналогічно, аналіз судової практики, що охоплює питання позбавлення батьківських прав, встановлення місця проживання дитини, усиновлення чи опіки, частково відображений у правовій літературі, але значною мірою зосереджений у практичних матеріалах Верховного Суду та судових оглядах.

У сфері цивільного права увага науковців зосереджувалась на питаннях цивільної правосуб'єктності дитини, що аналізувалися у працях О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця.

Значна увага приділена межах дієздатності, участі законних представників у правочинах, захисту майнових прав малолітніх. Дослідники М.М. Співак, І.В. Спасибо-Фатєєва вивчали правові механізми визнання недійсності угод, укладених із порушенням прав дитини. Однак ці підходи залишаються недостатньо адаптованими до умов воєнного стану, коли поширеними є випадки втрати документів, загибелі батьків або переміщення дітей без супроводу.

У сімейному праві ґрунтовні дослідження здійснювалися Л.М. Пановою, І.В. Жилінковою, В.І. Борисовою. У них проаналізовано права дитини на виховання в сім'ї, на спілкування з батьками, утримання, захист від насильства. Судова практика у сфері визначення місця проживання дитини, позбавлення чи поновлення батьківських прав значно активізувалась у зв'язку з численними переміщеннями населення. Проте наукове осмислення нових категорій справ, зокрема щодо втрати одного з батьків унаслідок бойових дій, залишається обмеженим. Так само слабо розробленими є аспекти перетину кордону дитиною без супроводу, тимчасового влаштування дітей у родини без формального оформлення, а також визначення правового статусу сиріт воєнного часу.

Усиновлення, опіка, піклування, прийомні сім'ї як форми альтернативного виховання досліджувались у працях М.А. Дякуш, Н.М. Хуторян. Проте новітні виклики – зокрема незаконне вивезення дітей з тимчасово окупованих територій або відсутність реєстрації фактів сирітства – лише починають ставати предметом правової доктрини. Питання, пов'язані з компенсацією моральної шкоди дітям, які стали жертвами воєнних злочинів, також залишаються поза межами сімейного і цивільного права, хоча мають бути інтегровані у національну практику правового захисту.

Узагальнюючи, слід зазначити, що стан наукової розробки теми захисту прав дитини в умовах воєнного стану є фрагментарним і не відповідає глибині та масштабам правових викликів. Попри значну напрацьовану базу у сфері цивільного та сімейного права, новітні реалії – масова внутрішня та зовнішня міграція, сирітство, депортації, правові колізії через втрату документів і статусу – потребують негайної доктринальної оцінки. Саме тому комплексне міждисциплінарне дослідження цієї теми є надзвичайно актуальним як для теорії права, так і для правозастосовної практики.

Результати дослідження. Ідеї про автономність, гідність і право дитини на захист мають глибоке історичне коріння, що бере початок в епоху Просвітництва. Фундаментальні погляди мислителів XVIII–XIX століть започаткували філософсько-правову традицію, яка в подальшому вплинула на формування як національних, так і міжнародних механізмів захисту дітей.

Одним із перших, хто звернув увагу на особливий статус дитини, був Джон Локк. У праці *«Думки про виховання»* він стверджував, що дитина не є «мініатюрним дорослим» і має право на виховання, яке ґрунтується на свободі, моралі та розвитку особистості. Ж.-Ж. Руссо у праці *«Еміль, або Про виховання»* підкреслював природний і автономний розвиток дитини, а також необхідність мінімального втручання з боку суспільства у цей процес. І. Кант, спираючись на категоричний імператив, акцентував на тому, що дитина, як і кожна людина, має цінність як мета, а не засіб, і повинна бути об'єктом морального виховання. Джон Стюарт Мілль обґрунтував право кожної дитини на рівний доступ до освіти як передумову свободи й соціальної рівності.

Подальший розвиток концепції прав дитини був безпосередньо пов'язаний із глобальними гуманітарними кризами початку XX століття. Особливу роль у становленні міжнародної дитячої правозахисної доктрини відіграла британська філантропка Еглантин Джебб. Її діяльність у межах «Фонду порятунку дітей» у відповідь на наслідки Першої світової війни сприяла ухваленню Женевської декларації про права дитини (1924), яка вперше проголосила права дитини як самостійного суб'єкта міжнародного захисту. Декларація, хоча й не мала зобов'язувального характеру, стала основою для подальшого розвитку міжнародних стандартів у цій сфері.

Концептуальну глибину ідеї прав дитини отримали завдяки праці Януша Корчака, який стверджував, що дитина володіє такими ж правами, як і дорослий: на повагу, свободу

думки, безпеку й емоційну автономію. Його педагогічна практика та філософія стали основою для майбутніх підходів до визнання дитини як повноцінного учасника суспільних відносин, гідного суб'єкта прав. Його загибель разом з дітьми в нацистському таборі смерті стала символом абсолютної відданості цінностям гуманізму та дитинства.

У середині XX століття філософи Ганна Арендт та Юрген Габермас розвинули ідею дитини як носія свободи, суб'єкта громадянського діалогу та гуманістичного переосмислення соціальних структур. Арендт акцентувала на цінності дитинства як етапу життя, що має власну самодостатню значущість, тоді як Габермас стверджував, що участь дітей у суспільному діалозі має бути не лише формальною, а й змістовною, із визнанням за ними повноцінної правосуб'єктності.

Історико-філософський аналіз показує, що сучасне міжнародне і національне право щодо захисту прав дітей спирається на багатовіковий розвиток уявлень про гідність, автономність і соціальну вразливість дитини. Ці ідеї згодом знайшли своє відображення в таких ключових документах, як Конвенція ООН про права дитини 1989 року, та стали орієнтиром для формування сучасних підходів до дитячої політики, особливо в умовах воєнних конфліктів, де саме діти є найвразливішою категорією цивільного населення.

Після завершення Другої світової війни питання захисту дітей отримали новий імпульс у рамках міжнародного правового порядку. У 1946 році була створена спеціалізована структура ООН – Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), що мав на меті забезпечення гуманітарної допомоги дітям, які постраждали внаслідок війни. З часом ЮНІСЕФ трансформувався у провідну міжнародну організацію, що реалізує цілі захисту прав дитини на глобальному рівні.

Наступним важливим етапом у розвитку міжнародно-правового механізму захисту прав дітей стало ухвалення Декларації прав дитини 1959 року, прийнятої резолюцією № 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН. Цей документ сформулював 10 принципів, які стали основоположними орієнтирами для держав у формуванні дитячої політики. Декларація базувалася на ідеях гуманістичної педагогіки, зокрема Януша Корчака, та передбачала рівність прав усіх дітей, незалежно від раси, національності чи соціального походження, особливий захист дітей з інвалідністю, а також обов'язок держав запобігати жорстокому поводженню, експлуатації та дискримінації. Незважаючи на рекомендаційний характер, Декларація стала першим універсальним міжнародним актом, що системно визнав права дитини як окремого суб'єкта захисту.

В Україні Декларація 1959 року розглядається як акт так званого «м'якого права» (soft law). Відповідно до роз'яснень Міністерства юстиції України (лист від 19.09.2015 № Ш-16216/10.2), вона не має статусу міжнародного договору в розумінні Закону України «Про міжнародні договори України», а тому не підлягає ратифікації. Водночас, цей документ визнається ефективним універсальним механізмом міжнародного впливу, чинним з моменту його прийняття Генеральною Асамблеєю ООН.

Ключовим результатом подальшого розвитку міжнародної правової системи у сфері захисту дітей стала Конвенція ООН про права дитини (1989), що втілила основні положення та гуманістичні цінності Декларації 1959 року. Конвенція має обов'язкову юридичну силу, є найпоширенішим правовим інструментом у сфері захисту дітей та закріплює фундаментальні права дитини: на життя, ім'я, громадянство, свободу вираження поглядів, захист від насильства, освіти, охорону здоров'я тощо. Україна приєдналася до Конвенції у 1991 році, що стало початком формування національного законодавства у відповідності до міжнародних стандартів.

Після проголошення незалежності Україна забезпечила конституційне закріплення прав дитини. Зокрема, стаття 52 Конституції України проголосила рівність усіх дітей у правах, незалежно від походження чи сімейного статусу, заборону насильства над дитиною та експлуатації, а також гарантії щодо утримання і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Реалізація цих положень забезпечується комплексом спеціальних законодавчих актів. Серед них – Закон України «Про охорону дитинства» (2001), Закон «Про забезпечення

організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт» (2005), Закон «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2001), а також низка нормативно-правових актів, що регулюють діяльність органів опіки та піклування, служб у справах дітей та спеціальних установ.

Особливе значення для правового регулювання сімейних відносин має Сімейний кодекс України (2002), стаття 19 якого передбачає обов'язкову участь органу опіки та піклування у вирішенні спорів щодо участі батьків у вихованні дитини, визначення її місця проживання, усиновлення, відібрання дитини, поновлення або позбавлення батьківських прав. Ця участь реалізується шляхом надання письмового висновку до суду, який ґрунтується на результатах обстеження умов проживання та аналізу відповідних документів.

З метою гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, у 2006 році Україна ратифікувала Європейську конвенцію про здійснення прав дітей (1996). Документ має процесуальний характер і встановлює мінімальні гарантії участі дитини у судовому процесі, що стосується її особистих прав або сімейного становища. Статті Конвенції передбачають, зокрема, право дитини бути вислуханою, отримувати релевантну інформацію, мати представництво в суді. Ці положення кореспондують із нормами національного законодавства, зокрема з положеннями Сімейного та Цивільного процесуального кодексів України.

Таким чином, система захисту прав дитини в Україні є результатом еволюції міжнародної правової думки, гуманістичної педагогіки та національної правотворчості. Її нормативна основа формувалась як під впливом загальнолюдських цінностей, так і у відповідь на міжнародні зобов'язання держави щодо дотримання прав людини. Водночас ефективна реалізація цих норм потребує постійного вдосконалення інституційного механізму та практики застосування, особливо в умовах сучасних викликів – війни, переміщення населення, зростання соціальних ризиків.

Органи опіки та піклування відіграють ключову роль у системі захисту прав дитини, зокрема у справах про визначення місця її проживання, участь батьків у вихованні, позбавлення чи поновлення батьківських прав. Їхня функція передбачає не лише формальне супроводження судового процесу, а й виконання соціальної місії: фахівці органу першими вступають у контакт із сім'єю, вивчають обставини конфлікту, ініціюють примирення сторін. У багатьох випадках саме їхній первинний вплив зменшує кількість спорів, які доходять до суду.

На рівні міжнародного права, згідно зі ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, право на сімейне життя включає обов'язок держави вживати заходів для збереження або відновлення стосунків між батьками та дітьми, орієнтуючись насамперед на інтереси дитини. Конвенція про здійснення прав дітей 1996 року (ст. 6) вимагає, щоб суди володіли достатньою інформацією для прийняття рішень в інтересах дитини – в тому числі з урахуванням матеріалів органу опіки. Конвенція ООН про права дитини (1989) гарантує дитині право бути заслуханою як у судовому, так і адміністративному провадженні.

Відповідно до ст. 19 Сімейного кодексу України, орган опіки зобов'язаний брати участь у розгляді справ, які стосуються дитини, надавати письмовий висновок, підготовлений на підставі обстеження умов проживання, характеристик батьків, аналізу документів. Висновок є важливим доказом у справі, хоча й не має обов'язкової сили для суду.

Запровадження воєнного стану ускладнило виконання цих обов'язків. Представники органів опіки часто зазначають про неможливість здійснення виїзду, встановлення контакту з дитиною або батьками за кордоном. Це призводить до формального подання висновків або до їх повної відсутності. Однак чинне законодавство не передбачає виключень із обов'язковості участі органу опіки у таких справах, незалежно від воєнного стану чи переміщення дитини.

Судова практика реагує на ці виклики. Верховний Суд у постанові від 11.12.2023 № 607/20787/19 підтвердив, що перебування дитини за межами України не перешкоджає вирішенню спору про визначення місця її проживання. Аналогічна позиція простежується у постановках ВС від 30.10.2019 (№ 352/2324/17) та від 03.05.2018 (№ 607/1091/16-ц), де наголошено

на пріоритеті інтересів дитини над формальними процесуальними бар'єрами. Суди враховують сукупність обставин: особисті якості батьків, їхнє ставлення до виконання обов'язків, емоційний стан дитини, її середовище та висновок органу опіки, якщо такий поданий.

Таким чином, участь органу опіки та піклування в судовому процесі є не лише правовим, а й функціональним елементом системи захисту дитини. Воєнний стан не звільняє цей орган від обов'язків, передбачених ст. 19 СК України, а навпаки – вимагає нових підходів до реалізації його повноважень з урахуванням принципу найкращих інтересів дитини.

Основним нормативним актом, що регулює діяльність органів опіки та піклування, є Порядок провадження діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866. Документом також затверджено Типове положення про комісію з питань захисту прав дитини. З початком повномасштабної війни до Порядку були внесені спеціальні положення щодо дій органів на територіях бойових дій, тимчасової окупації та в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Попри ці зміни, розділи Порядку, що стосуються реєстрації народження дитини та розв'язання спорів між батьками, залишаються без адаптації до сучасних умов. Зокрема, відсутнє нормативне врегулювання дій органів опіки у разі, якщо дитина або вся сім'я перебувають за кордоном, що є поширеним явищем в умовах масової евакуації.

Хоча нові редакції Порядку дозволяють використання відеозв'язку в роботі органів, така опція не поширюється на врегулювання спорів між батьками, де комунікація залишається виключно очною. Пункти 72–74 Порядку передбачають обов'язкове обстеження умов проживання обох батьків, проведення бесід, оцінку потреб сім'ї, що є фактично неможливим у випадках евакуації, переміщення або відсутності фізичного доступу до дитини.

У свою чергу, Типове положення надає комісіям широкі повноваження у розгляді спорів, пов'язаних із позбавленням чи поновленням батьківських прав, визначенням місця проживання дитини, встановленням порядку спілкування з нею. Однак не визначено алгоритму підготовки висновків за умов, коли дитина перебуває за межами України. У результаті, органи опіки на практиці часто самоусуваються від виконання обов'язку подання повноцінного висновку, обмежуючись загальними листами або рекомендаціями надати спір «на розсуд суду».

Відсутність у Порядку механізмів дистанційної взаємодії, обов'язкових регламентів оцінки умов проживання за кордоном та вичерпного алгоритму дій у разі переміщення дитини є серйозною прогалиною в нормативному регулюванні, що ускладнює судовий захист найкращих інтересів дитини в умовах війни.

Висновки і пропозиції. Вивчення історико-філософських, міжнародних та національних засад захисту прав дитини дозволяє дійти висновку, що сучасна концепція прав дитини сформувалася на основі ідей Просвітництва та гуманістичної педагогіки, втілених у працях Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Я. Корчака, Г. Арендт, Ю. Габермаса. Ці ідеї стали основою для Женевської декларації 1924 року, Декларації ООН 1959 року та Конвенції ООН про права дитини 1989 року, яка є найбільш всеохопним і зобов'язальним міжнародно-правовим актом у сфері захисту прав дітей.

Україна, ратифікувавши зазначену Конвенцію, адаптувала національне законодавство відповідно до її положень. Конституція України, Сімейний кодекс, Цивільний процесуальний кодекс, а також закони у сфері охорони дитинства і соціального захисту дітей створюють нормативну основу для реалізації прав дитини. Особливу роль у цьому процесі відіграють органи опіки та піклування, які уповноважені здійснювати первинне вирішення сімейних спорів щодо дітей, проводити обстеження умов їх проживання, готувати письмові висновки та взаємодіяти з судом у межах своєї компетенції.

Водночас в умовах воєнного стану були виявлені значні прогалини у нормативному регулюванні та практичній діяльності органів опіки. Зокрема, чинний Порядок провадження діяльності, затверджений постановою КМУ № 866, не містить достатньо гнучких положень щодо дій у разі переміщення дитини або її перебування за межами України. У багатьох випадках органи опіки самоусуваються від виконання обов'язку надання висновку, посилаючись

на відсутність фізичного доступу до дитини чи батьків. Це ускладнює реалізацію принципу найкращих інтересів дитини та затягує судовий процес.

Судова практика, зокрема практика Верховного Суду, сформувала сталу позицію щодо того, що навіть перебування дитини за кордоном не є перешкодою для вирішення спору про її місце проживання чи інші сімейні питання. Суди наголошують на важливості оцінки особистих якостей батьків, обставин взаємин у родині, висновків органу опіки як важливого, хоча й не визначального доказу.

З урахуванням виявлених проблем доцільно внести зміни до Порядку № 866 та Типового положення про комісію з питань захисту прав дитини, передбачивши порядок дистанційного обстеження, використання відеозв'язку, а також алгоритм дій у випадках, коли дитина проживає за межами України. Варто нормативно зобов'язати органи опіки використовувати всі доступні засоби комунікації та отримання інформації, навіть у складних умовах, включно з консульськими каналами. Доцільним є також запровадження процедури альтернативної незалежної соціальної експертизи у разі, якщо орган опіки не може надати висновок.

Крім того, потребує вдосконалення міжвідомча взаємодія між судами, органами опіки, міграційною службою, закордонними установами та соціальними службами для забезпечення своєчасного і повного захисту прав дитини в умовах воєнного часу. Усі ці заходи сприятимуть підвищенню ефективності функціонування інституційного механізму захисту прав дітей та приведенню практики вирішення спорів у відповідність до принципу найкращих інтересів дитини.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про права дитини : міжнародний документ від 20 листоп. 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 10.05.2025).
2. Європейська конвенція про здійснення прав дітей : Конвенція Ради Європи ETS № 160 від 25.01.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004 (дата звернення: 10.05.2025).
3. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 10.05.2025).
4. Про затвердження Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24 верес. 2008 р. № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-п> (дата звернення: 10.05.2025).
5. Постанова Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 11 грудня 2023 року у справі № 523/19706/19 (провадження № 61-12112сво22) URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/115859340> (дата звернення: 10.05.2025).
6. Яковлева О. О. Особливості визначення місця проживання дитини з одним із батьків у судовій практиці. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 150–153.
7. Мартиненко Л. В. Принципи захисту прав дитини в сімейному праві України. *Форум права*. 2021. № 2. С. 92–96.
8. Костіна В. В. Права дитини як складова системи прав людини. *Держава і право*. 2020. № 89. С. 111–117.
9. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. Ст. 33. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 10.05.2025).
10. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11 груд. 2003 р. № 1382-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 15. Ст. 232. Ст. 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15> (дата звернення: 10.05.2025).

